

KATARZYNA KRASUCKA
(Białystok)

IWAN A. ILJIN (1883–1954)
RYS BIOGRAFICZNY

Iwan Aleksandrowicz Iljin, rosyjski filozof zajmujący się prawem, religią, kulturą, literaturą i myślą polityczną, jest jedną z bardziej interesujących i kontrowersyjnych postaci rosyjskiej filozofii pierwszej połowy XX wieku, myślicielem, którego filozofia nie jest jeszcze tak dokładnie zbadana, jak poglądy Nikołaja Bierdiajewa, Siergieja Bułgakowa czy Siemiona Franka. Dopiero współcześnie jego prace przyciągają baczniejszą uwagę i coraz wyraźniejsza jest tendencja, aby poznać i zinterpretować jego poglądy. Fakt ten na pewno ma związek ze szczególnym miejscem, jakie zajmował Iljin wśród rosyjskiej porewolucyjnej emigracji, sytuując się poza jej głównym nurtem, gdyż radykalność i niepowierzchowna bezkompromisowość jego poglądów wyraźnie odcinała go od liberalnego nurtu filozofii rosyjskiej. Badacz filozofii Iljina, Wiaczesław Kurajew tak pisał o postawie filozofa: „(...) Iljin stał trochę na uboczu, zachowując charakterystyczne dla siebie »niekonwencjonalne środki wyrazu«, w sposób jaskrawy przejawiającą się indywidualność. Dotyczy to i stylu filozofowania, i politycznych sympatii, i jego stosunku do tradycji ojczyźnej myśli i do tych politycznych procesów i wydarzeń, które zachodziły w Rosji i Europie w dwudziestych i trzydziestych latach. Rzutkiej, zamaszystej, emocjonalnie naznaczonej myśli N. Bierdiajewa, L. Szestowa, D. Mereżkowskiego i innych przedstawicieli rosyjskiej emigracji próbował przeciwstawić surową i jasną formę filozofowania. Wprost i jawnie Iljin mówił o sobie jako o ideologu białego powstania, przeciwniku jakichkolwiek kompromisów z nowym politycznym reżimem, powstałym w Rosji. Mówił to wtedy, gdy wielu działaczy rosyjskiej emigracji przejawiało skłonność do porozumienia”¹. Postawa, jaką przyjął Iljin, ma również

---

¹ В. И. Куряев, *Философ волевой идеи*, в: И. Ильин, *Путь к очевидности*, Москва 1993, s. 405.

tę konsekwencję, że filozofia jego jest nadużywana obecnie przez rosyjskich nacjonalistów. Wynika to zapewne z powierzchownego potraktowania koncepcji filozofa i różnych jej losów oraz reperkusji, jakie wywoływała. Może dlatego filozofia Iljina nie stała się tak znana, jak znana stała się myśl wymienionych wyżej filozofów, przy czym jest ona również godna szczególnej uwagi.

Iwan Iljin urodził się 28 marca 1883 roku w rodzinie prawnika, Aleksandra Iwanowicza, który pełnił funkcje ławnika sądowego i gubernialnego sekretarza Moskiewskiej Izby Okręgowej. Matka filozofa, Jekaterina Juljewna, była luteranką, która przeszła na prawosławie. Iljinowie byli rodziną głęboko religijną, co zapewne w wypadku Iwana stanowi prelude do jego późniejszej filozoficznej i życiowej drogi, która nierozzerwalnie związana była z wiarą prawosławną. W rodzinnym domu Iwan i jego trzej bracia odebrali staranne wykształcenie. Iljin kontynuował naukę w moskiewskich gimnazjach, a jego edukacja została nagrodzona złotym medalem oraz dyplomem pierwszego stopnia.

W 1901 roku Iljin rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie Moskiewskim, które kontynuował między innymi pod kierunkiem profesorów Pawła Iwanowicza Nowgorodcewa i Jewgienija Nikołajewicza Trubieckiego. Pierwszy z nich szczególną uwagę poświęcił głęboko filozoficznemu uzasadnianiu prawa, drugi natomiast zajmował się prawosławną filozofią religijną, kontynuując myśl Sołowjowa. Powyższe informacje mają znaczenie dla poznania i śledzenia dokonań Iljina w obszarze myśli filozoficznej, prawniczej i religijnej. W roku 1906 Iljin otrzymał dyplom pierwszego stopnia i pozostał na uniwersytecie. Studiując prawo, szczególnie mocno zainteresował się filozofią, a w szczególności filozofią antyczną i niemiecką. O tych zainteresowaniach świadczą jego prace kandydackie traktujące o idei państwa Platona czy o koncepcji Kanta „rzeczy samych w sobie” w teorii poznania, a także prace: traktująca o koncepcji poznania u Fichtego: *О наукоучении Фихте Старшего издания 1794 года*, analiza systemu Schellinga: *Учение Шеллинга об Абсолютном*, składająca się z dwóch części, mówiąca o Bogu i człowieku, nowa interpretacja heglizmu: *Идея конкретного и абстрактного в теории Гегеля*, o woli u Rousseau: *Идея общей воли у Жан-Жака Руссо*, analiza metafizyki Arystotelesa: *Метафизические основы учения Аристотеля о „рабстве от природы”* oraz z zakresu prawa: *Проблема в современной юриспруденции*, które powstały latach 1906–1909, gdy Iljin przygotowywał się do egzaminu magisterskiego.

W listopadzie 1909 roku Iljin wygłasza próbne wykłady na wyższych żeńskich kierunkach prawniczych na temat „Historia filozofii prawa” oraz prowadzi seminarium z ogólnej metodologii nauk prawniczych. Pod koniec tego roku udaje się z zagraniczną delegacją do Niemiec, Francji i Włoch. Cel tego wyjazdu formułuje Nowgorodcew w instrukcji skierowanej do Iwana Iljina: „W celu uzupełnienia podania o zagraniczną delegację Iwana Aleksandrowicza Iljina mam zaszczyt poin-

formować, że pan Iljin udaje się za granicę, z jednej strony po to, aby przygotować dysertację na wybrany przez niego temat *Kryzys racjonalistycznej filozofii prawa w Niemczech w XIX wieku*, z drugiej strony po to, aby zapoznać się z charakterem i uniwersyteckimi regułami wykładów z obszaru przedmiotu jego specjalności. Dlatego panu Iljinowi zaleca się zajęcia na uniwersytetach Berlina, Heidelbergu, Fryburga, Galle, Getyngi, Marburga i Paryża. Mając na uwadze, że temat wybrany przez pana Iljina zakłada znajomość historycznego i współczesnego opracowania teoretyczno-poznawczych i społeczno-filozoficznych problemów, rekomenduje się mu zwrócić uwagę, z jednej strony, na ogólne kursy z historii filozofii i teorii poznania, z drugiej – na kursy, specjalnie poświęcone filozofii prawa i logice nauk społecznych”².

W czasie pobytu zagranicą w okresie 1910–1912 Iljin uczestniczy między innymi w seminarium Rickerta, a oprócz tego zawiera znajomość z Husserlem, którego fenomenologiczna metoda wydaje się mieć znaczący wpływ na jego późniejsze poglądy dotyczące poznania integralnego, w znaczeniu mianowicie takim, że analizę przedmiotu powinno poprzedzać wejście w stan tożsamości z przedmiotem i jego przeżywanie. W tym czasie drukiem ukazuje się *Понятие права и силы* (Moskwa 1910), a w 1911 roku powstaje artykuł *Кризис идеи Субъекта в наукоучении Фихте – старшего*³.

W 1912 roku Iljin otrzymuje tytuł prywat-docenta i przez kolejne dziesięć lat wykłada na Uniwersytecie Moskiewskim i innych wyższych uczelniach stolicy. W tym właśnie czasie, a dokładnie od 1914 roku, gdy występuje z wykładem *Учение Гегеля как сущность спекулятивного мышления*⁴, Iljin staje się znaczącym interpretatorem heglizmu, któremu poświęca serię kolejnych pięciu prac, mających stać się podstawą jego dysertacji z 1916–1918: *Учение Гегеля как учение о конкретности Бога и человека* (Moskwa 1918). Jest to bardzo ważna pozycja w rosyjskiej literaturze interpretującej system Hegla. Praca ta stała się przełomowym momentem w rozumieniu koncepcji niemieckiego filozofa przez Rosjan. Dotychczas heglizm interpretowano bowiem jako abstrakcyjny panlogizm, Iljin natomiast wskazał zupełnie inną drogę do jego zrozumienia. Oto jak ujmuje zamysł Iljina Tomáš Špidlik: „Iljin (...) wykazał błąd tych, którzy chcieliby interpretować filozofię Hegla jako abstrakcyjny panlogizm, udowadniając, że idea dla Hegla była konkretną zasadą. Jego zdaniem, spekulacje Hegla dotyczące bytu są bezpośrednim, intuicyjnym poznaniem tego bytu”⁵. W 1918 roku Iljin obro-

² Jest to fragment instrukcji Nowgorodcewa, znajdującej się w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym, a która udostępniona jest na internetowej stronie: iljin.ru.

³ Praca ta ukazała się w 1912 r. w „Вопросы философии и психологии”, z. 111 (1), 112 (2).

⁴ Praca ta ukazała się w 1917 r. w „Вопросы философии и психологии”, z. 137–138 (2–3).

⁵ T. Špidlik, *Myśl rosyjska. Inna wizja człowieka*, Warszawa 2000, s. 80.

nił pracę magisterską, jednocześnie z tytułem magistra otrzymał stopień doktora nauk politycznych i został profesorem filozofii Uniwersytetu Moskiewskiego. Trzy lata później został wybrany na wykładowcę Instytutu Historyczno-Filologicznego oraz na przewodniczącego Moskiewskiego Towarzystwa Psychologicznego. W latach 1916–1918 wykładał na Uniwersytecie im. A. Ł. Szaniawskiego, a w latach 1920–1922 w Wyższym Instytucie Muzyczno-Pedagogicznym.

Po rewolucji październikowej w Rosji w 1917 roku Iwan Iljin włącza się w ideową walkę przeciw ustrojowi komunistycznemu; w konsekwencji swej działalności w 1922 roku jest sześciokrotnie aresztowany, a przed trybunałem rewolucyjnym toczy się przeciwko niemu proces, zakończony wyrokiem skazującym na karę śmierci, zamienioną jednak ostatecznie na dożywotnie wygnanie. Tak oto od października 1922 roku Iljin, jak wielu zresztą, bo bez mała 250 rosyjskich intelektualistów i filozofów (m.in. Bierdiajew, Frank, Bułgakow), artystów, twórców rosyjskiej kultury, którzy znaleźli się w takiej samej sytuacji, zostaje wyrzucony z Rosji na tzw. „statku filozofów” i rozpoczyna nowe życie, na emigracji. Dla Iljina pierwszym jego etapem staje się Berlin, gdzie filozof aktywnie włącza się w organizowanie ośrodka kultury rosyjskiej i występuje z wykładami i odczytami na wyższych uczelniach i w ośrodkach życia publicznego. W tym czasie odrzuca propozycję wyjazdu do Pragi, choć tam materialne warunki życia dla imigrantów z Rosji są o wiele lepsze. W Berlinie Iljin pozostaje do 1934 roku i w tym okresie jedenastu lat jego działalność naukowa to profesura w Rosyjskiej Akademii Religijno-Filozoficznej, kierowanej przez pewien czas przez Bierdiajewa, oraz liczne publiczne wystąpienia w Niemczech, Francji, Szwajcarii, Austrii, Belgii, Czechach, Jugosławii, Litwie i Estonii, których można naliczyć około dwustu. Oczywiście poświęca się również pisaniu książek i artykułów, które publikuje w takich piśmiech jak: belgradzkie „Новое время” i „Галлиполиец”, ruskie „Слово” i „Наша газета”, w czasopiśmie „Русская мысль” czy „Перезвоны”. W 1927 roku zaczyna wydawać własne pismo „Русский колокол” o podtytule „Журнал волевой идеи”, które ukazało się w dziewięciu numerach w ciągu trzech lat.

W tym czasie powstają następujące prace naukowe Iljina: *Проблема современного правосознания* (Berlin 1923), *Религиозный смысл философии. Три речи* (Paryż 1925), *О сопротивлении злу силою* (1925), *Родина и мы* (Belgrad 1925), *Яд большевизма* (Genewa 1931), *О России. Три речи* (Sofia 1934). Należy tutaj zatrzymać się przy drugiej pozycji, która wskazuje na charakterystyczny rys filozoficznej drogi Iljina. *Религиозный смысл философии* zawiera treści, u których podłoża znajduje się przekonanie, że filozofia jest nauką doświadczalną, gdzie doświadczenie jest oczywiście rozumiane w sposób szczególny, jako akt przeżywania przedmiotu przez podmiot poznania. Gdyby posłużyć się określeniem tego aktu w bezpośrednim tłumaczeniu z języka rosyjskiego: *одержимость предметом*, byłyby to „opętanie przedmiotem”. Jeżeli poznanie przyjmuje tak

radykalną formę, to jedynym przedmiotem poznania, który może „opętać” całą duszę, stanowi Bóg. W pracy tej widoczny jest jednocześnie wpływ fenomenologicznej metody Husserla i oddziaływanie heglizmu, w którym filozofia jest ujmowana jako poznanie Absolutu. Należy jednak wspomnieć w tym miejscu o ważnej różnicy między myślą Hegla i Iljina, co trafnie interpretuje Wasilij Zienkowski: „W tym wszystkim, oprócz zwykłej (u Hegla szczególnie) przesady co do możliwości filozofii, nic nie ma. Ale tylko dla Hegla filozofia stoi wyżej od religii (przy jedności ich przedmiotu – według Hegla! – filozofia daje w pojęciach to, co religia może dać tylko w symbolach). (...) On [Iljin] uwielbia mówić o »wierzącym poznaniu« i »poznającej wierze« – »w istocie swej wiara i poznanie – to jedno«; »filozofia – mówi tutaj Iljin – w treści swojej jest religią«”⁶.

Z wymienionych powyżej pozycji szczególnie interesującą jest książka *О сопротивлении злу силою*, która wywołała zgoła burzę wśród rosyjskiej emigracji. Polemika wokół tezy, którą proponuje tutaj Iljin – a mianowicie, że złu należy przeciwstawiać się siłą (gdyż nie każde użycie siły i przemocy, tak psychicznej, jak i fizycznej, jest złem) – którą to tezę udowadnia polemizując z Tołstojowskim pacyfizmem, nie ograniczała się tylko do charakteru merytorycznego. Szczególnie złośliwego wyrazu nabrała pośrednia zresztą polemika z Bierdiajewem, który w artykule *Кошмар злого добра* myślenie Iljina porównuje do myślenia funkcjonariusza Cze-Ka. Zresztą Iljin nie pozostał Bierdiajewowi dłużny, twierdząc, że cała jego filozofia jest powierzchowną, demagogiczną i szkodliwą „stajnią Augiasza”. I tak oto znajomość z Bierdiajewem, która, jak się wydaje, była dość bliska, co można sądzić na podstawie słów Iljina, a która miała swój początek w Moskwie w 1908 roku, zakończyła się burzliwie i gwałtownie. Liberalno-demokratyczny nurt rosyjskiej emigracji, do którego oprócz Bierdiajewa należał także Zienkowski, kategorycznie skrytykował i odrzucił koncepcję Iljina, a nawet zarzucano filozofowi sympatie do bolszewizmu. O tym filozoficznym i osobistym konflikcie pisze znawca i interpretator filozofii Iljina, Nikołaj Połtoracki: „I. A. Iljin od podstaw negował Bierdiajewa z tymi jego motywami, które mienił bierdiajewszczyzną i nawet bielbierdiajewszczyzną”⁷. Ale i Bierdiajew negował Iljina

⁶ В. В. Зеньковский, *История русской философии*, Ленинград 1991, т. 2, cz. 2, s. 132.

⁷ Wyraz ten można odnaleźć w jednym z wielu listów Iljina do archimandryty Konstantego (Kirila Josifowicza Zajcewa), w którym rozgoryczony skrajnie negatywną opinią Bierdiajewa na temat swej książki *О сопротивлении злу силою*, pisze o nim, jakoby nosił w sobie biesa. Iljin wspomina, że jeszcze w Moskwie nazywano Bierdiajewa „белибердяев”, od słowa „белиберда” czyli „bzdura”. Cała ta polemika ma również u swego podłoża pewien bardzo ważny fakt, taki mianowicie, że Iljin w swoich poglądach zawsze zachowuje absolutną wierność prawosławiu. Krytykowany natomiast przez niego Bułgakow, którego poglądy nazywa „булгакowszczyzną”, był swego czasu posądzony o herezję, a poza tym Bułgakow wraz z Bierdiajewem byli po prostu modernistami, którzy na filozoficzny sposób na nowo odkrywali prawosławie. Sam Iljin nazywając ich neodogmatykami, siebie mieni dogmatykiem. Może dlatego tezy Iljina są dla Bierdiajewa abstrakcyjne, dogmatyczne i nie do przyjęcia.

z jego filozofią sprzeciwiania się złu siłą. W świetle tego tytuł artykułu Bierdiajewa, który napisał z powodu niniejszej książki Iljina mówi sam za siebie: *Кошмар злого добра*⁸. Tę listę różnic zdań i wzajemnych przepychanek można wydłużać dowolnie długo”⁹.

Taki odbiór *O сопротивлении злу силою* spowodował zerwanie Iljina z liberalnymi kręgami rosyjskiej emigracji. Wsparcie otrzymał filozof od odłamu konserwatywno-monarchistycznego, w którego piśmie „Возрождение”, kierowanym przez Piotra Struwe, drukował swoje artykuły. W latach 1925–1926 wchodził w skład redakcji tej, wydawanej w Paryżu, gazety, z którą wznowił współpracę w 1930 roku. Przytoczone wydarzenia miały zapewne wpływ na to, że tym właśnie czasie umocniła się o Iljinie opinia, że jest niezależnym ideologiem białego powstania, a przy tym związał się z ROWS (*Русский Обще-Воинский Союз*). Była to organizacja, która za cel swojej działalności postawiła obronę i propagowanie wartości duchowych, do których zaliczała rodzinę, miłość do ojczyzny oraz kształtowanie uczuć i poglądów narodowo-patriotycznych.

Po dojściu Hitlera do władzy Iljin w 1934 roku zostaje pozbawiony katedry, a w konsekwencji także dwa lata obowiązuje wobec niego zakaz wygłaszania wykładów. Przez najbliższe cztery lata prześladowania, które oprócz zupełnego zakazu publicznych wystąpień obejmują także konfiskatę wydrukowanych prac, nasilają się. W tym czasie Iljin nie ustaje jednak w pracy naukowej, powstają wówczas następujące książki: *Путь духовного обновления* (Belgrad 1935; było to wydanie w wersji skróconej, a pełna wersja ukazała się w 1958 r.), *Основы художества. О совершенном в искусстве* (Ryga 1937), *Основы христианской культуры* (Genewa 1937), *Основы борьбы за национальную Россию* (Narwa 1938). Wymieniona powyżej książka *Путь духовного обновления* stanowi kondensację poglądów myśliciela, zarówno filozoficznych i etycznych, jak i politycznych. Jest próbą dania odpowiedzi na pytanie o możliwość zjednoczenia duchowych sił człowieka, który, zdaniem Iljina, jest istotą z natury swej rozchwieaną i rozdwojoną i dlatego należy poszukiwać fundamentów, na których można budować jego jedność. Kurajew ujmuje to w słowach następujących: „Istotę ludzką Iljin rozpatruje jako zbiornik duchowego i przede wszystkim religijnego doświadczenia, dlatego też i odrodzenie człowieka nie powinno się zaczynać, sądzi on, od pokonywania materialnych podstaw jego istnienia, lecz od odrodzenia jego duszy i woli. Od formowania się w nim wiary, świętości rodziny, uczucia miłości do ojczyzny, patriotyzmu i narodowej dumy. Bez wiary, rodziny, ojczyzny, miłości, pi-

⁸ Artykuł ten jest dostępny w tłumaczeniu H. Paprockiego w wydany w Polsce zbiorze artykułów Bierdiajewa pod wspólnym tytułem *Głoszę wolność. Wybór pism*, Warszawa 1999.

⁹ N. P. Połtoracki, *Русская религиозная философия*, www.philosophy.ru, z dn. 15.07.2003, s. 7.

sał Iljin, nie ma duchowo-ugruntowanego człowieka, który powołany jest do tworenia”¹⁰.

W wyniku represji, które stosowano wobec Iljina, w lipcu 1938 roku filozof przeprowadza się do Szwajcarii i osiada w Zurychu. Władze Szwajcarii stawiają mu jednak warunek, iż nie będzie prowadził żadnej działalności politycznej. Dla Iljina kolejna zmiana miejsca zamieszkania jest sytuacją trudną, do której pięćdziesięcioletni już filozof może przystosować się dzięki przyjaciółom, wśród których jest między innymi Siergiej Rachmaninow. Poza tym nowe życie w Szwajcarii, pomimo że jest ona państwem neutralnym, okazuje się być obwarowane zakazami, gdyż władze kraju obawiając się negatywnych reakcji nazistowskich Niemiec, ograniczają życie imigrantów. Z czasem jednak ograniczenia te stają się mniejsze i Iljin może kontynuować filozoficzną pracę naukową, włącznie z wykładami na szwajcarskich uniwersytetach i publicznymi odczytami w towarzystwach naukowych, a artykuły drukuje pod różnymi pseudonimami. Tak oto osiadłszy w Zurychu Iljin wygłasza odczyty tylko o religijno-filozoficznej i literackiej tematyce oraz poświęca się pisaniu, także w języku niemieckim, które z pomocą przyjaciół i mecenasów ukazały się drukiem. Są to: *Die Ewigen Grundlagen des Lebens* (Zurych 1939), *Blick in der Ferne* (Zurych 1945), *Die Philosophie Hegels* (Berno 1946) Oprócz tego w latach 1948–1954 Iljin kontynuował współpracę z ROWS, wysyłając ulotki, nie podpisane swoim nazwiskiem. Te ulotne pisma zostały przez organizację wydane po śmierci filozofa w dwóch tomach, pod wspólnym tytułem *Наши задачи. Историческая судьба и будущее России. Статьи 1948–1954 г.* (Paryż 1956) jako zbiór artykułów o tematyce politycznej. W czasie pobytu w Szwajcarii Iljin nawiązuje również współpracę z organizacją mniej politykującą niż ROWS, a mianowicie z Rosyjskim Chrześcijańskim Ruchem Pracy (*Русское Христианское Трудовое Движение*).

W kolejnych latach stopniowo pogarsza się zdrowie Iljina. Na początku sierpnia 1951 roku z powodu zawału serca trafia na cztery miesiące do szpitala; z braku sił nie jest w stanie samodzielnie pracować, więc swoje prace dyktuje żonie. Lekarze opiekujący się filozofem w czasie kolejnych miesięcy stwierdzają u niego także astmę, wrzód żołądka, grypę oraz zapalenie żył w prawej ręce. Od tej pory Iljinowi towarzyszy osłabienie serca, czego efektem jest szybkie męczenie się i zadyszka. Oto jak Iljin w liście do archimandryty Konstantego wspomina pobyt w szpitalu: „Lekarze wykryli u mnie zawał serca, tj. wyłom jednej jego części i tylko dopiero dzięki rentgenowskim zdjęciom jakoby wyjaśnili, gdzie jest on zlokalizowany. Dlatego półtora miesiąca starali się osłabić we mnie środkami nasennymi i uspokajającymi umysłowe, wolitywne i emocjonalne życie, aby serce nie obciążało siebie

¹⁰ В. И. Кураев, *Философ волевой идеи*, w: И. Ильин, *Путь к очевидности*, Москва 1993, s. 410.

twórczą (duchową) pracą, a skupiło się na swojej cielesnej regeneracji (zabliźnienie wyłomu). Znosiłem to bardzo ciężko, chociaż żadnych »widzeń« nie miałem i żadnego diabelstwa nie widziałem. Ale ta jałowość na pół śpiącej cały dzień półświadomości, ta utrzymująca się cały dzień prawdziwie chaotyczna bzdura, ta niemożność koncentracji w ogóle, a tym bardziej na Głównym, zadreęczały mnie nieustannie”¹¹.

Pomimo choroby Iljin pracuje nadal, dyktując swe rozważania żonie. W tym czasie kończy książkę, nad którą praca zajęła mu bez mała trzydzieści trzy lata, a o której mówił, że nosił ją w sobie całe życie. Były to *Аксиомы религиозного опыта* (Paryż 1953). Sam Iljin wyrażał się o niej w następujących słowach: „Piszę o Akcie: w jaki sposób powinien powstać akt wiary w duszy współczesnego człowieka, który wszystko roztrwonił i zubożał. Jeśli bowiem ukształtuje się on w ten sposób w każdej duszy, w wierzącej duszy albo niewierzącej, to akt ten zaprowadzi go do uświęconej istoty Prawosławia”¹². Była to książka człowieka i filozofa nie targanego w zasadzie większymi religijnymi wątpliwościami, człowieka, który w ciągu swojego życia nie miał momentów jakiegoś szczególnego zwątpienia i nie poszukiwał innej drogi niż religijna. Tutaj jeszcze raz zaznacza się różnica między nim a Bierdiajewem czy Bułgakowem, którzy w drodze do filozofii inspirowanej prawosławiem przeszli fascynację marksizmem. Iljina natomiast jedynie w czasie studiów na krótko zafascynowały socjaldemokratyczne idee, był nawet członkiem studenckiego ruchu, a pod wpływem anarchistycznych idei wydał pod pseudonimem książkę *Бунт Стеньки Разина*. Rok po ukazaniu się drukiem książki swego życia – *Аксиомы религиозного опыта*, 21 grudnia 1954 roku w Zurychu Iwan Iljin zmarł.

Wiele książek, które wcześniej nie zostały wydane czy to w wyniku problemów z wydawcami, czy też nie ukończonych przez filozofa, ukazało się już po jego śmierci dzięki przede wszystkim pracy żony, Natalii Iljinej, i Nikołaja Połtorackiego, badacza poglądów Iljina. Przy tej okazji należy wspomnieć o książce *О монархии и республике* (Nowy Jork 1979), na której napisanie Iljin poświęcił trzydzieści lat, i innych wydanych pośmiertnie: *О сущности правосознания* (Monachium 1956), *Путь к очевидности* (Monachium 1957), *Поющее сердце. Книга тихих созерцаний* (Monachium 1958), *О тьме и просветлении. Книга художественной критики. Бунин. Ремизов. Шмелев* (Monachium 1959), *Русские писатели, литература и искусство* (Nowy Jork 1973). Iljin większą część swoich książek pisał w języku rosyjskim, mając nadzieję, że kiedyś zostaną wydane w Rosji. Po latach stało się to rzeczywistością, a myśl filozofa jest coraz bardziej znana.

¹¹ И. Ильин, *Письма к архимандриту Константину*, kaplun.narod.ru, z dn. 02.06.2003, s. 5.

¹² Тамże.